

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Веретенко І.М.

Українська інженерно-педагогічна академія

Досліджено основні напрями соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Визначені завдання у роботі соціального педагога з огляду на соціальний статус та особливості психоемоційного стану вихованців. У діагностичному напрямі розкрито методики вивчення вихованців інтернатних закладів. В межах охоронно-захисного напрямку розкрито роботу соціального педагога із захисту прав та інтересів дітей. У статті висвітлено зміст правового виховання дітей загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Ключові слова: загальноосвітня школа-інтернат, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, діагностичний напрям, охоронно-захисний напрям, правове виховання.

Постановка проблеми. Сучасному українському суспільству характерне посилення уваги до проблем дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування. Проте, інновації у соціально-педагогічній сфері, що пов'язані з впровадженням Національної стратегії захисту прав людини до 2020 року, де держава має ліквідувати всі інтернатні заклади, актуалізують проблему збереження досвіду соціально-педагогічної роботи інтернатних закладів за різними напрямками з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування з метою ефективного функціонування дитячих будинків сімейного типу, діяльності патронатних вихователів та соціальних інститутів, що здійснюватимуть соціальний супровід таких дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці здійснено значну кількість дисертаційних досліджень, присвячених проблемам дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності (Л. Канішевська), подолання соціальної депривації дітей-сиріт (А. Полянчик), соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) (Н. Клішевич), формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах (В. Шкуркіна), підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя (Г. Хархан) та ін.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначення напрямів та завдання у роботі соціального педагога з огляду на соціальний статус та особливості психоемоційного стану вихованців.

Виклад основного матеріалу. Економічна нестабільність, політичні та соціальні трансформації у державі вплинули на безробіття, інтенсивність трудової міграції, збільшення кількості асоціальних сімей, зростання числа розлучень, що в свою чергу стало одним із чинників значної кількості соціальних дітей-сиріт, тобто ді-

тей, батьки яких позбавлені батьківських прав (засуджені, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні), а також батьків, місце перебування яких невідомо, не беруть участі в утриманні та вихованні своїх дітей; підкинутих та безпритульних дітей тощо [5]. Тобто, постійно зростає кількість українських дітей, які перебувають у несприятливих умовах соціалізації, де створилася загроза щодо їх здоров'я та життя.

Зокрема, наслідком перебування у складних життєвих обставинах, що виникли в родинах дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є: уповільнений темп психічного розвитку, низький рівень інтелектуального розвитку, бідність емоційної сфери та уяви, затримка в розвитку мислення, дратівливість, спалахи агресії, уразливість, нерозвиненість саморегуляції, невміння керувати собою, прояви асоціальної поведінки (бродяжництво, крадіжки, різні форми делінквентної та адитивної поведінки), несформованість життєвих планів та цінностей, що ускладнюють їх соціальну активність та особистісний розвиток. Особливу категорію серед вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів становлять діти, які стали біологічними сиротами. Для цих дітей характерні значні переживання, які відбиваються у запереченнях, гніві, постійному сумі. Більшість біологічних дітей-сиріт, перебуваючи в посттравматичному стані, потребують кваліфікованої допомоги психологів, соціальних педагогів та вихователів. Вихованці, як правило, дуже важко адаптуються до умов школи-інтернату. Вони довгий час не відчують себе захищеними, схильні до афективних вчинків і хвилювань. З іншого боку діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування орієнтуються на споживацькі настрої, на високий рівень претензій до соціального оточення, сприйняття суспільства з позиції «ми свої – вони чужі».

Враховуючи вищезазначені проблеми таких дітей, завданнями соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах є: формування особистості, для соціалізації якої потрібне вчасне подолання складних ситуацій та розв'язання проблем вихованця за допомогою усвідомлення себе, оточення та навколишнього середовища.

Так, першочерговим напрямом соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх школах-

інтернатах є вивчення особистості вихованця, з'ясування причин та приводу потрапляння до закладу. Встановлюються наступні відомості: є вихованець сиротою внаслідок смерті (загибелі) біологічних батьків чи сиротою соціальною (батьки живі, але не задовольняють належним чином потреби дитини); склад сім'ї та умови її життя, праці; особливості виховного впливу батьків на формування особистості дитини; стан здоров'я вихованця; недоліки в поведінці. З цією метою організовуються довірливі бесіди з використанням активного слухання, емоційної підтримки. З перших днів перебування дитини у школі-інтернаті соціальний педагог займається збором і веденням документації на кожного підопічного та оформленням особових справ. До особової справи збираються: направлення (путівки) служби у справах дітей за погодженням з управлінням освітою на підставі рішення органу виконавчої влади або місцевого самоврядування за місцем проживання (перебування) дитини; свідоцтво про народження, всі дані про сім'ю та близьких родичів; довідки про склад сім'ї або осіб, зареєстрованих у житловому приміщенні; акти відвідування сім'ї; реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності); страховий поліс; висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини; відомостей або документів про освіту дитини (для дітей шкільного віку); дублікат обліково-статистичної картки дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; довідки про призначення та виплату пенсії, державної соціальної допомоги, аліментів тощо (у разі наявності); ошадна книжка дитини або договір про відкриття рахунка в установі банку (у разі наявності), документи, які засвідчують надану раніше допомогу і підтримку дитині тощо [6].

Великий фактичний матеріал дають спостереження за вихованцями як у навчальний період, так і у позаурочний час, зокрема під час підготовки домашнього завдання та організації позакласної виховної роботи. У соціально-педагогічній роботі в інтернатних закладах використовуються ряд діагностичних методів: виявлення дітей «групи ризику», схильність до шкідливих звичок, визначення рівня соціальної зрілості – анкета «Оцінка припустимості вчинків та життєвих принципів сучасних старшокласників» (О. Позднякова), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика дослідження самооцінки Ч. Спілберґера, рівень соціальної адаптованості, активності вихованців (тест-опитувальник А. Фурмана), тестування «На скільки Ви конфліктні» для визначення рівня конфліктності особистості, метод незакінчених речень, самотестування «Оцінка власної поведінки в конфліктній ситуації» (методика А. Аджизева), розв'язання проблемних ситуацій, тести (К. Томаса для виявлення особистісної схильності до врегулювання конфліктів, «Рівень конфліктності особистості»), методика «Карта сформованості загальнолюдських якостей», для успішності у професійній роботі використовуються «Анкети інтересів», аналіз цілей дітей інтернатних закладів в проміжку одного, трьох, п'яти років, методика психологічно-прогностичного завдання «Мої плани на майбутнє».

У соціально-педагогічній роботі діагностично-го напрямку з педагогічним колективом викорис-

товується тест «Комунікативна толерантність» (В. Бойко), з метою виявлення рівнів готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників використовуються опитування, бесіди, вивчення педагогічного досвіду роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів, тест професійної позиції педагогів «ХіМ» (А. Бадак, Є. Ківшик) [3].

Соціальне та психолого-педагогічне вивчення вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів дає можливість для втілення в життя *охоронно-захисного напрямку* – найважливішого напрямку соціально-педагогічної роботи. Про його важливість говорить проголошення 2006 року – роком захисту прав дитини. Найвідповідальнішою роботою соціального педагога в інтернатних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є захист прав та інтересів дітей. Вона передбачає використання всього арсеналу правових норм, в тому числі реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які вдаються до прямих чи опосередкованих протиправних дій щодо дитини. Це дає підстави стверджувати про намагання держави гарантувати дітям повноцінне життя і гармонійний розвиток [8].

Соціальний педагог школи-інтернату сприяє забезпеченню права дитини на сімейне виховання, за потреби встановлює її соціальний статус; контролює та виконує дотримання встановлених норм щодо забезпечення потреб вихованців, оформлення документів для встановлення опіки (піклування) над дитиною, сприяння усиновленню, реінтеграцію дитини до прийомної сім'ї чи будинку сімейного типу, в біологічну сім'ю, призначення і оформлення соціальних виплат, безоплатне оздоровлення, охорону їх майнових і житлових прав тощо. При цьому у роботі з прийомними батьками та усиновителями використовуються наступні форми та методи: складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин, бесіди, індивідуальні консультації родичів (юрист, психолог, соціальний педагог), спільні з батьками і дітьми заходи в інтернатному закладі (свята, походи в кіно, екскурсії) тощо.

З метою захисту життя та майна дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальний педагог має зберігати в особовій справі кожної дитини опис майна, що належить дитині та документи, які підтверджують право власності, копії рішення органів опіки та піклування про встановлення опіки над житлом (майном) дитини (у разі наявності). Соціальний педагог тісно співпрацює з соціальними службами, сприяє зарахуванню дитини на соціальний квартирний облік після досягнення нею 16-річного віку, допомагає у позачерговому одержанні житла, соціального гуртожитку. Крім зазначеного, оформлюється єдиний квиток, який дає право на безкоштовний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті (крім таксі), безкоштовне відвідування кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд.

Для самостійного вирішення життєвих проблем, формування вміння до розв'язання правових ситуацій у суспільстві, зменшення рівня правопорушень важливим є *правове виховання*. Його метою є навчання вихованців інтернатних закладів застосовувати отримані правові знання

при вирішенні життєвих проблем шляхом участі у взаємодії з різними соціально-правовими інститутами, формування вмінь до розв'язання правових ситуацій у суспільстві.

Вихованці інтернатних закладів мають бути обізнаними не лише щодо основних прав, а й до правових обов'язків та відповідальності на законодавчому рівні. За даними аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» [1], кримінальна поведінка фіксується частіше серед вихованців шкіл-інтернатів, ніж у дітей, які виховуються в сім'ях. Вихованці інтернатних закладів схильні в основному до здійснення майнових злочинів. В основному, об'єктами домагань цих правопорушників є продукти харчування, речі, апаратура.

У рамках правового виховання в школах-інтернатах проводиться факультативний курс «Мої права та обов'язки у суспільстві», де відбувається ознайомлення випускників із діяльністю закладів, до яких доводиться їм звертатися, зокрема до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; навчальні заклади, у лікарні, до поліції, біржі праці тощо. Така практика наближує випускників інтернатних закладів до реальних життєвих умов, дає можливість сформувати досвід практичної поведінки при зверненні до державних закладів. У експериментальній школі-інтернаті з цього приводу проводилась ділова гра «Велике місто прав».

Цікавим в інтернатних закладах є досвід формування відповідальної поведінки підлітків, у процесі впровадження адаптованої рольової гри «Пори року», яку розробила дослідниця О. Богатікова. Зміст даної гри полягає у розподілі між дітьми ролі мами, тата, бабусі, дідуся, трьох дітей різного віку. Гравці мають відчути себе в ролі різних членів сім'ї. Глядачі при цьому мають змогу оцінювати дії членів сім'ї. По закінченню триває обговорення: «Хто поведився з відповідальністю, а хто ні?», «Що треба для того, щоб бути відповідальним?» тощо. Результатом є усвідомлення вихованцями того, що відповідальними мають бути і діти, і дорослі; закріплення навичок спілкування. Велику роботу щодо правового виховання здійснюють залучені волонтери, які проводять тренінгові заняття в межах модуля «Знаємо та реалізуємо свої права» тренінг-курсу «Сприяння просвітницькій роботі «рівний рівному» серед молоді України», програмою якого передбачено формування в підлітків почуття гідності та необхідності для суспільства, сприяння усвідомленню своїх прав і обов'язків, формування відповідальності за свої дії, стимулювання бажання реалізовувати свої права [2]. Окрім цього, волонтери здійснюють підготовку та проведення міні-вистав «Права усім – обов'язки кожному», ерудит-шоу «Правова соціалізація – крок уперед». Такі заходи спонукають дітей-сиріт обирати правову форму поведінки, будувати взаємостосунки з іншими дітьми, волонтерами, педагогами, проявляти активність та ініціативу, обирати правовий варіант вирішення завдання, переносити їх на подібні життєві ситуації.

З метою попередження протиправної поведінки, реалізуючи профілактичний напрям роботи, впроваджуються тренінгові ігри «Обов'язкова

поведінка підлітків», «Наше майбутнє у наших руках», «Я відповідаю за свої дії». Використання такої ігрової технології сприяє поглибленню знань дітей-сиріт підліткового віку про те, що є інші варіанти поведінки – законотрухняна, обов'язкова, правомірна, відповідальна [7]. Правове виховання має місце і серед учнів початкових класів шкіл-інтернатів. З ними проводяться різноманітні ігри: «Правовий букварик», «Правовий футбол», «Вилучи зайве», «Склади веселку», які дають можливість сприйняти та усвідомити правову інформацію через активну діяльність. До ефективних форм профілактики протиправної поведінки І. Сизоненко відносить: інформаційно-пізнавальні години, рольові ігри, турніри правознавців, ерудит-шоу, вікторини; правові дискусії, вечори питань і відповідей, робота з правовими джерелами, виставки творчих робіт учнів, акції, тижні популяризації правового виховання.

Зокрема, профілактична робота в загальноосвітній школі-інтернаті для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має свою особливість, яка полягає у допомозі щодо самостійної соціальної адаптації, оскільки вихованці після закінчення школи-інтернату одразу починають самостійне життя. Заняття з профілактики шкідливих звичок та формування здорового способу життя проводяться у формах лекцій, бесід, семінарів, опитувань, конференцій, конкурсів, рольових та ділових ігор, тренінгів, зокрема за методикою «рівний-рівному», круглих столів, мозкового штурму, дискусій, конкурсів творчих робіт (конкурс малюнків, стінгазет, книжкових виставок), екскурсій, походів, показів відеоматеріалів з профілактичним змістом. Зважаючи на те, що значна частка вихованців, які у минулому виховувалися у сім'ях, життя яких було ускладнено пияцтвом і аморальною поведінкою батьків, приходиться до навчального закладу з травмованою психікою та шкідливими звичками, формування здорового способу життя вихованців закладів інтернатного типу відбувається у контексті реабілітаційної педагогіки і має на меті відновлення та корекцію частково втрачених або послаблених функцій дитячого організму у фізичній, психічній, соціальній і духовній сфері [4]. Позитивний результат дає шефська робота «Подбай про інших» над молодшими вихованцями, малятами, людьми похилого віку. Організація та координація такої роботи дає змогу відчути дітям свою необхідність у суспільстві, змінити свої орієнтири стосовно споживацького існування.

Важливим є створення умов, які б забезпечили формування в учнів соціальних навичок, виховання соціальної зрілості. Це стосується готовності до шлюбу, вибору професії, організації та підтримки побуту, змістовного дозвілля, спілкування). Ефективною формою у даному напрямку є групові заняття, на яких вихованці навчаються навичкам соціальних відносин в штучно створених та реальних ситуаціях, управлінню своїми емоціями, толерантності, наданню психологічної підтримки, співпраці, конструктивізму щодо розв'язання конфліктів. Використовуються в даній роботі міні-спектаклі, дебати, запитання-відповіді, ділові ігри, психодрами та соціодрами, які є популярними серед учнівської молоді. В ході таких форм соціально-педагогічної роботи від-

працюється уміння відчувати ситуацію в колективі, оцінювати і зміцнювати свій власний стан та стан інших, уміння входити в продуктивний контакт із оточуючим середовищем.

Висновки. Таким чином, соціально-педагогічна робота загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування спрямована на захист прав та інтересів

вихованців з метою забезпечення сприятливих умов життєдіяльності; на створення умов щодо формування соціальної зрілості, соціальної активності, соціальних умінь та навичок, соціальної відповідальності; попередження різних проявів девіантної та деліквентної поведінки, сформованості позитивного соціального досвіду, що сприятиме їх подальшій успішній соціалізації.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» / О. М. Балакірева, І. М. Чернін, О. М. Хмелевська та ін. – К.: Український Інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка, 2010. – 106 с.
2. Знаємо та реалізуємо свої права: навч.-метод. посіб. / [Константинов С. Ф., Квітка Я. М., Савич Ж. В., Лещук Н. О.] – К.: Наш час, 2007. – 224 с.
3. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Канішевська Любов Вікторівна. – К., 2011. – 39 с.
4. Кобзар Б. С. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків / Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов. – К.: Стило, 1997. – 231 с.
5. Наказ МОН України та Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 21.09.2004 за № 747/460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://www.uazakon.com/documents/date_43/pg_imntox.htm](http://www.uazakon.com/documents/date_43/pg_imntox.htm)
6. Наказ МОНмолодьспорт та Мінсоцполітики України «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 10.09.2012 за № 995/557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12)
7. Сизоненко І. Г. Правова соціалізація дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітній школі-інтернаті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Сизоненко Ірина Геннадіївна; Держ. вищ. навч. закл. «Добас. держ. пед. ун-т». – Слов'янськ, 2013. – 20 с.
8. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Веретенко І.М.

Українська інженерно-педагогічна академія

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ-ИНТЕРНАТАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ

Аннотация

Исследованы основные направления социально-педагогической работы в общеобразовательных школах-интернатах для детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Определены задачи в работе социального педагога с учетом социального статуса и особенностей психоэмоционального состояния воспитанников. В диагностическом направлении раскрыты методики изучения воспитанников интернатив. В рамках охранно-защитного направления проанализирована работа социального педагога по защите прав и интересов детей. В статье раскрыто содержание правового воспитания детей общеобразовательных школ-интернатив.

Ключевые слова: общеобразовательная школа-интернат; дети-сироты; дети, лишенные родительской опеки; диагностическое направление; охранно-защитное направление; правовое воспитание.

Veretenko I.M.

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK IN SECONDARY BOARDING SCHOOLS FOR ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Summary

The article has investigated main directions of social and pedagogical work in secondary boarding schools for orphans and children deprived of parental care. We have defined the tasks in the work of the social pedagogue, taking into account the social status and characteristics of the mental and emotional state of pupils. The article has methods for studying pupils in boarding schools in the diagnostic direction. The work of the social teacher is analyzed on protection of the rights and interests of children in the safety-protective direction. The article reveals the content of legal education of children of secondary boarding schools.

Keywords: secondary boarding school, orphans, children deprived of parental care, the diagnostic direction, the safety-protective direction, legal education.